

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.02.2020 ✓Accepted/Kabul:23.03.2020

DOI: 10.30794/pausbed.687829

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çalışkan, A. (2020). "Osmanlı Kenti Bayezid'de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başları)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 1-19.

OSMANLI KENTİ BAYEZİD'DE SALGIN HASTALIKLAR VE BAZI ASAYİŞ PROBLEMLERİ (XIX. YÜZYIL ve XX. YÜZYIL BAŞLARI)

Adem ÇALIŞKAN*

Özet

Trabzon-İran transit yolu üzerinde kurulan Bayezid ve civarında, XIX. ve XX. yüzyılda Rus işgalinin yanı sıra veba, kolera, kızamık, tifo, humma, çiçek salgını gibi salgınlar yaşandı. Bu salgınlar Bayezid merkez, Zor, Eleşkird, Karakilise ve köylerine kadar yayıldı. Bu salgınlardan sadece bölgede yaşayan insanlar değil askeri birliklerde etkilendi. Kent ve civarında ortaya çıkan kıtlıklar ise insanların göç etmesine neden oldu. Ayrıca Kürt ve Ermeni eşkıya saldırıları da bölgeyi olumsuz etkiledi. Şehirde ortaya çıkan salgın hayvan hastalıklarından da birçok hayvan telef oldu.

Bu nedenle Osmanlı Devleti, şehirde yaşanan bu olumsuz hadiseler karşısında gerekli önlemleri aldı. Öncelikli olarak salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için doktorlar görevlendirildi ve bölge karantina altına alındı. Karantinanın uygulanıp uygulanmadığını teftiş için müfettişler görevlendirildi. Bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi için de askeri tedbirler alan Osmanlı, şehirde ortaya çıkan hayvan hastalıklarına karşı da baytarlar görevlendirdi. Ayrıca alınan önlemlerinde İstanbul'a bildirilmesi istendi. XIX. ve XX. yüzyıl başlarında Bayezid ve civarında ortaya çıkan salgın hastalıklar, asayiş problemleri, salgın hayvan hastalıkları ve bunlara karşı alınan önlemlere dair bilgilere ulaşmak için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan arşiv belgelerinden, bölge hakkında yayınlanan kitap, makale ve tezlerden istifade edildi.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, XIX.-XX. Yüzyıl, Bayezid, Salgın Hastalıklar, Asayiş.*

EPIDEMICS AND CERTAIN PUBLIC ORDER PROBLEMS IN THE OTTOMAN CITY OF BAYEZID (19th CENTURY and EARLY 20th CENTURY)

Abstract

In the 19th and 20th centuries, Bayezid, a city located on the transit route between Trabzon and Iran, as well as the areas surrounding the city suffered not only from Russian invasion but also from a number of epidemics such as plague, cholera, measles, typhoid fever, fever, and variola. These epidemics affected a large area including the center of Bayezid, as well as the districts and villages of Zor, Eleşkird, and Karakilise. Those affected by these epidemics were not limited to local civilians; they also hit the military units positioned in the area. The famine that occurred in the city and the surrounding areas caused people to emigrate from the region. The attacks by Kurdish and Armenian bandits also had a negative effect on the region. Animals also died due to animal epidemics also witnessed in the city.

In response, the Ottoman Empire took certain measures to handle the problems which caused suffering in the city. First of all, physicians were appointed to help control the epidemics, and a quarantine was put into place in the area. Inspectors were assigned to check the efficiency of the quarantine procedures. The Ottoman Empire also took military measures to prevent banditry in the area, along with further appointments of veterinarians to control animal diseases observed in the

*Öğr. Gör. Dr. Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, GAZİANTEP.
e-mail: dr.ademcaliskan@gmail.com (orcid.org/0000-0003-1487-465X)

city. Istanbul government demanded regular reporting of the measures taken in the area. The present study made extensive use of the documents in the Ottoman Archives section of the State Archives of the Presidency, along with books, articles and dissertations about the region, in order to get a better understanding of the epidemics, public order problems, animal epidemics and the measures taken in and around Bayezid in the 19th and early 20th centuries.

Keywords: *Ottoman, 19th-20th Centuries, Bayezid, Epidemics, Public Order.*

Giriş

Eski adı Karaköse olan ve deniz seviyesinden 1640 m. yükseklikte bulunan Bayezid 'in¹ kuzeyinde İğdir, batısında Erzurum ve Muş, güneyinde Bitlis ve Van illeri vardır ve İran ile sınır komşudur.² Trabzon-İran transit yolu üzerinde kurulan kentin³ adının eski Türkçede yüksek manasına gelen "ağru" veya "ağrı" Arapçada ise muhteşem anlamına gelen "ağra" kelimesinden geldiği ifade edilir.⁴ Şehrin ilk kurulduğu yer ise Doğubayazıt'ın 8 km. kadar güneydoğusunda ve bugünkü şehre yüksekten bakan kısımda deniz seviyesinden 1810-1930 m. yükseklikteki bölgedir.⁵ Bununla birlikte Bayezid adı ise Celayirli hükümdarı Sultan Ahmet Celayir'in kardeşi, şehzade Bayezid'in Karakoyunluların kuzeye doğru ilerlemelerini durdurmak için Daryunk kalesini onarıp yeniden kale durumuna getirmesi nedeni ile bu kaleye verilen Bayezid adından gelir.⁶

Bayezid eski dönemlerden itibaren birçok kavmin hâkimiyetine girdi.⁷ Osmanlı hâkimiyetine 1514 Çaldıran savaşı ile geçmiş olsa da⁸ bir dönem tekrar şehre Safeviler hâkim oldu.⁹ 1548'de Osmanlı Devleti'nin İran seferinden sonra tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınan Bayezid, Van Eyaletine bağlandı ve sancak olarak teşkil edildi.¹⁰ Ancak tam anlamıyla Osmanlı Devletine 1578'de bağlanan Bayezid sancağı, XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Erzurum'a bağlı kaldı¹¹ ve bu yüzyılda Bayezid merkez yapılarak ocaklık olarak idare edildi.¹² Bayezid sancağının yurtluk ocaklık statüsünde olmasının nedeni ise ihtiyaç duyulması halinde buradaki aşiret kuvvetlerinden istifade edilebilmesi içindi.¹³ Aslında aşiretlerin grup olarak belirlenmesi XV. yüzyıldan itibaren uygulanan bir durumdu.¹⁴ Bununla birlikte Osmanlı'nın buraya sürekli olarak askeri takviyeler yapma nedeni de Bayezid 'in Osmanlı ile İran arasında tampon bölge görevi görmesiydi.¹⁵ Daha sonra merkez Bayezid olmak üzere, Diyadin, Karakilise (Karaköse), Eleşkird, Antab (Tutak) kazaları ile Hamur ve Patnos nahiyelerinden teşkil edilen sancak, bu statüsünü Milli Mücadele dönemine kadar devam ettirdi.¹⁶ 1700-1784 yılları arasında ise Çıldır oğullarından İshak Paşa zamanından, torunu İshak Paşa dönemine kadar mamur ve bakımlı bir hale gelen Bayezid'de, şehrin bir sembolü haline gelen İshak Paşa Külliyesi yapıldı.¹⁷ Özellikle buranın Anadolu'dan İran'a giden yol üzerindeki son durak olması bir gümrük merkezi ve müstahkem mevki olmasını sağlamıştır.¹⁸ 1828, 1855 ve 1877'de Rus işgaline uğrayan kent¹⁹ XIX. yüzyılın başlarına kadar Erzurum eyaletine bağlı sancak olarak idare edildi ve Tanzimat'tan sonrada sancak merkezi yapıldı.²⁰ Bu yüzyılda hemen tüm reformlardan etkilendi ve ülke genelinde

1 Yusuf Halaçoğlu, "Ağrı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul 1988, s.479.

2 Yusuf Çetin, *Tarihi Kalıntılar ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2012, s.11.

3 Faruk Kaya ve Yakup Karataş, "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi Ve İçtimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, 2014, s.159

4 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479.

5 Metin Tuncel, "Doğu Bayezid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, İstanbul 1994, s.492-494.

6 Çetin, *a.g.e.*, s.14.

7 Hakan Kaya, "19. Yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı; Bayezid Sancağı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2017, s.2595.

8 Yakup Karataş, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), İstanbul 2011, s.103

9 Kaya, *a.g.m.*, 2595

10 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479.

11 Kaya, *a.g.m.*, s.2595.

12 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

13 İbrahim Özgül, Ersin Kırca, "Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın Merkezle İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1 Sayı:40, 2018, s. 424.

14 Sibel Kavaklı Kundakçı, *Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazası'nın Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, Hiper yayın, İstanbul 2019, s.107.

15 Kaya, *a.g.m.*, s.2596.

16 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479-480

17 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

18 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494

19 Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.479-480.

20 Tuncel, *a.g.m.*, s.492-494.

yapılan ıslahatlar, şehirde uygulanmaya çalışıldı.²¹ Cumhuriyet döneminde ise sancaklar vilayete dönüşünce Bayezid vilayet oldu. ²² 1927'ye kadarda kent merkezi Bayezid olan vilayetin, il merkezi 1927'de Karaköse'ye nakledildi ve 1938'de şehrin adı "Ağrı" olarak değiştirildi. ²³

Şehrin nüfusu özellikle İran-Tebriz yolu ile verimli ovalar ve güvenli olan bölgelerde yoğunlaştı. ²⁴ Bu nedenle 1800'lere gelindiğinde 15 hanelik bir köy olan ve Şarbulak adıyla anılan Bayezid'in nüfusu artış gösterdi. ²⁵ 1871'de Bayezid merkez ve kazaları ile konar-göçer aşiretlerle birlikte toplam nüfus 26.510 idi. Aynı tarihte sancakta 360 köy vardı. 1882'de ise Müslüman ve gayrimüslim toplam erkek nüfusu 45.070'e yükselen Bayezid sancağında ²⁶ özellikle konargöçer aşiretlerin bulunması da bölge nüfusunun farklılık göstermesinde etkili idi. Çünkü buraya yoğun şekilde yerleşik olmayan aşiretler gelmekte idi. 1890'ların başında kent merkezi ile birlikte kaza, köy ve nahiyeleri toplamı 47.236 olan kentte, Kürt Müslümanlar ahalinin çoğunluğunu oluşturmaktaydı.²⁷ 1892'de ise Bayezid'in kazalar ile birlikte toplam nüfusu 52.544 ²⁸ iken bu sayı 1893'te 57.067'ye yükseldi.²⁹ 1896 yılına gelindiğinde ise Bayezid ve kazalarında büyük bir nüfus artışı oldu ve toplam nüfus 82.575'e kadar yükseldi. XIX. yüzyılın sonlarında da Müslümanların çoğunlukta olduğu Bayezid, nüfus bakımından hızlı bir artış sergiledi ³⁰ ve bu yüzyılın sonları itibarıyla sancak, 500'den fazla köy ile 50.000'e yakın nüfusu barındırdı ve halkının çoğunluğu aşiretlerden oluştu. XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar yoğun bir iltica, muhaceret ve iskân faaliyeti yaşayan Bayezid'in ³¹ 1910'da diğer kazalar ile toplam nüfusu 154.700'ye kadar çıktı.³² Aşağıda yer alan tablolarda farklı yıllara göre Bayezid ve kazalarının nüfusları gösterildi.

Tablo 1. 1871 Yılı Bayezid Nüfusu.³³

Bayezid	Müslüman	4.025
	Gayrimüslim	1.475
Diyadin	Müslüman	850
	Gayrimüslim	110
Karakilise	Müslüman	3.450
	Gayrimüslim	1.470
Eleşkird	Müslüman	4.710
	Gayrimüslim	2.200
Antab ve Hamur	Müslüman	4.840
	Gayrimüslim	850
Patnos Nahiyesi	Müslüman	250
Konar-Göçer Aşiretler		2.280
Toplam		26.510

21 Mehmet Kerem Karasu ve Demet. Karasu, "R.1308 (M.1892/1893) Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesine Göre Bayezid Sancağı", *Asia Minor Studies Journal* 7(1), 2019, s.117

22 Faruk Kaya, Yakup Karataş, İbrahim Özgül, "Erzurum Vilayeti Bayezid – Diyadin- Karakilise Tutak ve Eleşkird Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:29, 2014, s.563.

23 Halaçoğlu, a.g.m, s.480. .

24 Yakup Karataş, "Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, (2010/2), İstanbul 2011, ss.103-122.

25 Halaçoğlu, a.g.m, s.479-480.

26 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

27 Karataş, a.g.m, s.111.

28 Karataş, a.g.m, s.114

29 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

30 Karataş, a.g.m, s.111,114.

31 Yakup Karataş ve Eyüp Kul, "XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum Sayı: 48, 2012, s.362.

32 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

33 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

Tablo 2. 1893 Yılı Bayezid, Diyardin, Antab, Karakilise ve Eleşkird Nüfusu.³⁴

Müslüman	47.399
Ermeni	8.255
Diğer	1.413
Toplam	57.067

Tablo 3. 1896 Yılı Bayezid sancağı Nüfusu.³⁵

Yerleşim	İslam	Ermeni	Diğer	Hane	Köy	Mahalle	Toplam Nüfus
Bayezid	16.566	1.913	10	3.167	2	113	18.479
Diyardin	11.991	352	15	1.866	3	94	12.358
Karakilise	12.499	2.546	65	1.401	3	55	15.110
Tutak	11.793	304		2.498	3	55	12.097
Eleşkird	19.170	3.928	1.423	3.682	7	126	24.521
Toplam	72.019	9.043	1.513	12.614	18	443	82.575
Genel Nüfus							82.575

Tablo 4. 1910 yılı Bayezid Sancağı Nüfusu.³⁶

Yerleşim	Nüfus
Karaköse	49.300
Bayezid	39.500
Eleşkird	29.900
Diyardin	36.000
Toplam	154.700

Osmanlı döneminde Bayezid ve çevresi büyük oranda gelişti. Kentin Trabzon- İran transit yolu üzerinde kurulmuş olması ticaretin gelişmesine olanak sağladı. Şehirde verimli ovalar sayesinde de tarım, önemli geçim kaynaklarından biri oldu. Ancak Bayezid'in sınır kenti olması bir takım olumsuzlukların yaşanmasına da yol açtı. İran'da çıkan salgın hastalıklardan büyük oranda zarar gören şehir, diğer yandan gerek kendi bölgesindeki gerek Rusya tarafından gelen aşiret saldırılarına maruz kaldı. Bayezid'de ortaya çıkan kıtlıklarda burada yaşayan halkın farklı bölgelere göç etmesine yol açtı. Bölgede insanların yaşam olanaklarını olumsuz etkileyen diğer önemli bir hadisede hayvanlarda görülen salgın hastalıklardı. Bayezid ve çevresinde yaşanan bu olumsuzluklar, kentte sosyal ve ekonomik problemlerin yaşanmasına neden oldu.

Bayezid 'de ortaya çıkan bazı salgın hastalıklar

Tarihin her döneminde karşımıza çıkan salgın hastalıklar, insanlık tarihi boyunca insanlara ciddi zararlar veren ve toplu ölümlere neden olan önemli bir biyolojik olgu idi.³⁷ Osmanlı Devleti, XVII. Yüzyıldan itibaren idari, askeri, ekonomik ve iktisadi problemlerin ³⁸ yanı sıra Avrupa ve Asya'da ortaya çıkan salgın hastalıklardan da etkilendi. ³⁹ Bu salgın hastalıklar neredeyse Osmanlı'nın bütün kentlerine yayıldı.⁴⁰ Bu nedenle Bayezid'de ortaya çıkan salgın hastalıklardan etkilendi. Kentin demografik yapısının değişmesinde, uzun süren Osmanlı-İran savaşları, iç

34 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

35 Karataş, a.g.m, s.114.

36 Halaçoğlu, a.g.m, s.480.

37 Orhan Kılıç, "Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi", Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 1(İzmir, 25-27 Nisan 2019), Ed. Mustafa Öztürk - Ayşe Değerli, İzmir 2019,s.372.

38 Zülfiye Koçak, *Manastır'da Hukuk Ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Kitaplığı Ankara 2019, s.14

39 Kamuran Şimşek, 2020. "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli 2020, s. 164.

40 Özgür Yılmaz, Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895), Mavi Atlas, 5(1)/2017 s. 178.

huzursuzluklar, doğal afetler, kıtlıklar,⁴¹ Kürt ve Ermeni eşkiya saldırılarının haricinde ⁴² salgın hastalıklarda etkili oldu.

“*Yersinia Pestis*” olarak bilinen bakterinin neden olduğu bulaşıcı bir hastalık olan veba, genellikle pire yoluyla bulaşan ölümcül bir hastalık idi ve dünyada üç adet büyük pandemi olarak ortaya çıktı. Osmanlı Devleti de ikinci ve üçüncü pandemiden büyük oranda etkilendi.⁴³ Osmanlı'nın veba salgınından en fazla etkilenen devletlerarasında olmasının nedeni ise Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Anadolu, Arap yarımadası, İran, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz arasında ticaret yollarının kesişme noktasında olması idi.⁴⁴ XIV. yüzyılda Avrupa'dan sonra XVI. yüzyılda Osmanlı'da görülen veba ⁴⁵ genel anlamda XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ve daha sonra Balkanlar, Anadolu ve Arap coğrafyasına kadar yayıldı ve XIX. yüzyıla kadar etkisini sürdürdü. Bu nedenle Osmanlı'da bu salgından çok sayıda insan öldü. Ayrıca bu salgın XV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortalarına kadar hafif, orta ve ağır şiddetli olarak devam etti. Bayezid'e ise ilk kez 1805'te kervanlar vasıtası gelen veba, burada da çok şiddetli geçti. ⁴⁶ Öyle ki, bu salgın saraya kadar bulaşıp haremde pek çok kişinin ölmesine yol açtı. Salgında Bayezid Beyi Mahmut Paşanın da ölmesi üzerine ⁴⁷ yerine 1806'da kardeşi İbrahim Paşa geçti.⁴⁸ Tekrar 1807 ve 1809'da etkili olan veba, Erzurum, Bayburt, Trabzon ve çeşitli köylerine kadar yayılarak XIX. yüzyıl sonuna kadar etkisini devam ettirdi ve Osmanlı topraklarını büyük oranda etkisi altına aldı. ⁴⁹ 1828'de de Bayezid sancağı bu salgından büyük orada etkilendi.⁵⁰ Bunun üzerine Osmanlı, halk sağlığı kapsamında 1839'da “*Meclis-i Tahaffuz-ı Ali*” yi kurdu ve buna bağlı olarak 1840'ta Bayezid'de Erzurum merkezli bir karantina birimi oluşturdu ve Doğu Anadolu'da oluşturulacak karantinalar içinde Dr. Fauvel başkanlığında bir keşif komisyonu görevlendirdi.⁵¹ Genel anlamda bu salgın 1840'tan itibaren etkisini yitirmiş olsa da Osmanlı topraklarında etkisini sürdürerek, ekonomik ve sosyal hayatı olumsuz etkiledi.⁵²

Veba salgınından sonra ise akut ve şiddetli ishal ile kısa sürede vücudun büyük miktarda su kaybetmesine sebep olan “*vibrio Cholerae*” diye adlandırılan bakteriyel rahatsızlık olan kolera salgını, dünyada altı büyük pandemi olarak yayıldı. 1821'de İran'da görülen bu salgın, Hazar kıyılarına kadar yayıldı ancak bu salgın genel olarak 1824'te söndü. Tekrar 1831'de ortaya çıkan salgın; Rusya, Çin, Hicaz, İskenderiye, İstanbul ve İzmir'e kadar yayıldı.⁵³ Salgının özellikle Hindistan üzerinden İran, buradan da Osmanlı'yı tehdit etmesi üzerine, Batum ve Bayezid'den İran Körfezi'ne kadar uzanan hat üzerindeki giriş noktalarına birer sağlık merkezleri kuruldu.⁵⁴ 1848'de de Bayezid sancağının çekirge istilasına maruz kalmasının⁵⁵ hemen ardından yine İran üzerinden gelen salgın, Bayezid ve civarını da etkisi altına alarak, Tiflis, Gürcistan, Kerç, Taygan ve ardından Erzurum'a kadar yayıldı ve etkisini 1852'ye kadar sürdürdü.⁵⁶ Bu salgın o kadar etkili oldu ki Erzurum'da hastalığa yakalanan her üç kişiden ikisi öldü. Fransız Doktor Verrollot'un Erzurum vilayetindeki karantina hekiminden aldığı bilgilere göre 40.000 kişilik Erzurum'da, 17. 000 kişi bu salgına yakalanmış ve 900 kişide ölmüştü. ⁵⁷ Şehirdeki ölüm oranı da % 55'e kadar yükselmişti.⁵⁸

41 Gül, *a.g.m.*, s.159.

42 HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

43 Nühket Varlık, “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,s.30

44 Nühket Varlık “Tâun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* Cilt:40.cilt, İstanbul 2012. s.176.

45 Özlem Batığı, “Seyahatnamelerde Osmanlı insanının hastalıkları ve tedavi yöntemleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4(8), 2017, s.173.

46 Dainel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2011,s.1,4, 56, 97,229-230

47 Özgül, Kırca, *a.g.m.*, s. 424.

48 İbrahim Özgül, “Osmanlı Devleti'nin Muhalefet Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 2019, 23(1),s. 365-380

49 Panzac, *a.g.e.*,s.56, 97,229-230.

50 Kaya, *a.g.m.*, s.2608

51 Panzac, *a.g.e.*,s.56, 97,229-230.

52 Mesut Ayar, Yunus Kılıç, “Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, s.168.

53 İsmail Yaşayanlar, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,s.53

54 Esat Aktaş, Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914), Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015,s.11

55 Kaya, *a.g.m.*, s.2608

56 Esat Aktaş, “Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 39, 2015, s.1-2.

57 Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017, VI (1), s.38

58 Aktaş, *a.g.t.*, s. 43.

Özellikle 1881’de dünya genelinde ortaya çıkan kolera salgını, beşinci büyük pandemi idi ve etkisini 1896’ya kadar devam ettirdi.⁵⁹ 1890’da da Osmanlı’da ortaya çıkan bu pandemi çok şiddetli oldu ve Osmanlı genelini etkiledi.⁶⁰ Bunun üzerine Osmanlı, kimyager Bonkowski* başkanlığında bir takım önlemler almaya çalıştı fakat alınan önlemler yeterli olmadı ve salgın hızla yayılmaya devam etti.⁶¹ 1892-1895 yılları arasında da Anadolu ve Rumeli topraklarını etkisi altına alan salgın, özellikle alt yapı hizmetlerinin yetersizliği ve temiz su sıkıntısı olan kentlerde daha çok etkili oldu.⁶² 1891’de Bayezid sancağında ortaya çıkan frengi salgının⁶³ hemen ardından kolera salgını bölgeyi etkisi altına alınca Rusya ve İran’dan Erzurum, Trabzon ve Van gibi sınır vilayetlerine gelecek yolcu ve eşyaların uygun görülecek yerlerinde karantinahane yapılmasına, yolcu ve eşyalarında 10 gün boyunca karantinada tutulmasına karar verildi. Erzurum’daki müfettiş vekili, Askeri Sıhhiye Meclisi reisi ve memleket doktorunun aldıkları ortak kararla da Rusya ve İran sınırındaki dokuz kordondan İran kapısı olan Kızıldize, Rusya kapıları olan Kötek, Kaleboğazı, ve Mil isimli dört mevkide karantina uygulanmasına başlandı.⁶⁴ Ancak alınan önlemlere rağmen bu salgından Bayezid ve çevresi etkilendi ve sancak yakınlarındaki Karakizir⁶⁵ ve Karakend köylerinde birer kişi bu salgından öldü. Bunun üzerine bu köyde kordon altına alındı.⁶⁶ Koleranın ardından bu defa da Ekim 1892’de Bayezid’de kuraklık ortaya çıktı. Öyle ki Vada kazası ahalisi aşırı kuraklık nedeni ile Sivas’a göçmek sorunda kaldı.⁶⁷ Yine bu tarihte Afşar Karakilise köyünde basit humma hastalığından dört kişi öldü.⁶⁸ 1893’tede kent ve civarında ortaya çıkan kolera salgını, 1894’e kadar devam etti ve Bayezid sancağına bağlı Merankes köyünde bir haftada yirmi iki kişi bu salgından öldü.⁶⁹ Bu salgın Karakilise ve Eleşkird’in birkaç köyünü de etkisi altına aldı.⁷⁰ Salgının bu denli geniş alanlara sirayet etmesi üzerine Karantina Nezareti, Erzurum Karantina Müfettişliğinden hemen Merankes köyüne gidilerek tedavilerin başlatılmasını ve köyde gerekli temizliğin yapılarak tahaffuz tedbirlerinin alınmasını istedi.⁷¹

Bayezid sancağında yaşayan salgın hastalıklar XX. yüzyılda da devam etti. 1902’de Bayezid sancağı merkezine beş saat mesafede bulunan Mevsun köyündeki askerlerde kolera salgını görüldü.⁷² Bu salgın ise dünya genelinde 1899’da ortaya çıkan altıncı büyük kolera pandemisinin uzantısı idi.⁷³ Ardından 1904’te bu defa Bağdat’ta⁷⁴ ve Tebriz’de ortaya çıkan kolera salgını Bayezid’i tekrar etkisi altına aldı. Bu salgınlardan Bayezid hududuna üç saat mesafedeki Makuda’da çok sayıda insan, Ovacık’ta da iki kişi öldü. Bununla birlikte İspir ve Keskim kazalarında da frengi hastalığı⁷⁵ Karakilise köyünde de askerler arasında tifo salgını görülmesi üzerine, sınırdaki Karakilise

59 Yaşayanlar, a.g.m,s.55

60 Sibel Yazıcı, “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, OSMED, 2019, s.72.

“Bir Leh mültecinin oğlu olarak bilinen Charles Bonkowski, 1841’te İstanbul’da doğdu. İlköğrenimini İstanbul’da tamamlamış ve daha sonra Paris’e gitmiştir. Burada meşhur kimyacılar olan Şevroy ve Fremi’den dersler alan Bonkowski, İstanbul’a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de kimya muallimliği yapmıştır. Eczacılıkta da kendini yetiştiren Bonkowski, kimya, tıp ve eczacılık alanında birçok çalışma yapmıştır. “saray kimyagerliği” görevinde bulunmuş, 1892 yılında da bulaşıcı hastalıklarla mücadele için “Dersaadet ve Bil-Umum Vilâyet-i Şahane Hıfzıssıhha Sermüfettişliği” görevine getirilmiş ve Paşalık unvanı verilmiştir. Bonkowski Paşa 10 Ocak 1905 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. bkz. Feza Günergun, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841- 1905)”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, ss. 229-252.

61 Sibel Yazıcı, “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi*, OSMED, 2019, s.72.

62 Murat Ardic, “Bakü’de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti’nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, SUTAD 2019/46,s.303-316, s.310

63 Abdulkadir Gül, “XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek Ve Kızamık)” *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı:41, Erzurum 2009,s.259

64 Aktaş, a.g.t, s. 47.

65 DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892 tarihli tahrirat

66 Aktaş, a.g.t, s. 52.

67 DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892. Bayezid’in Vada kazası ahalisinin kuraklıktan dolayı zahirece olan şiddet-i ihtiyaçlarından bahisle ileride ödemek kaydıyla yemeklik ve tohumluk zahire talep etmişler ise de mezkur zahirenin mürettebatı askeriyede karşılığı olduğundan ve ahalinin böyle zamanlarda borçlanma şartlarını yerine getiremeyecekleri anlaşıldığından bahisle köyün emlak ve arazi sahipleriyle ileri gelenlerinin kefaletiyle hasat vaktine kadar muhtaç olan ahaliye fevkalade olarak Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden alınan telgraf name irsal kılınmış ve ayrıca ihtiyacın şiddetine mebni ahaliden bazılarının ise Sivas vilayetine göç etmeye başladıklarına dair Nafia ve Ticaret Nezareti’ne gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892 tarihli tahrirat

68 DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892

69 DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894

70 DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894

71 Aktaş, a.g.t, s. 71.

72 A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902

73 Yaşayanlar, a.g.m,s.55

74 Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904

75 DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904

köyü geçişlere bir süre kapatılarak, Karabulak köyünden geçişlere de doktor kontrolünde izin verildi.⁷⁶ 1909'da da Bayezid sancağında ortaya çıkan kızıl, kızamık, bulaşıcı hastalıklar ve diğer bazı hastalıklardan çok sayıda çocuk öldü.⁷⁷ Bayezid merkezi olmak üzere Tutak ve Diyadin kazalarında kolera, Karakilise'de suçiçeği, kızıl ve dizanteri gibi salgınlar devam etti. Ancak Diyadin ve Eleşkird'te çocuklarda görülen çiçek hastalığı ortadan kalkmıştı.⁷⁸ Aralık ayında da kolera salgınından Eleşkird kazasında günde on ile on beş civarında insan öldü.⁷⁹ 1910 yılında ise Varto kazasının Diyadin köyünde zatürre hastalığı baş gösterdi.⁸⁰ Erzurum'da ise askerler arasında yayılan dizanteri ve tifo salgınından % 10 -12 oranında asker öldü.⁸¹ Özellikle tifo salgınından başta Erzurum olmak üzere Hınıs ve Bayezid çevresi de oldukça fazla etkilendi. Çocuklardan üçte ikisinden fazlası da ishal, çiçek, kızıl, kızamık gibi salgınlardan yaşamını yitirdi.⁸²

Kenti etkileyen diğer bir salgın hastalık ise hayvanlarda görülen salgınlardı. Vebâ-yı bakarî gibi büyükbaş hayvan hastalıkları⁸³ Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandı. Halk arasında da bu salgın "*Malkıran*", "*Çor*" diye adlandırıldı.⁸⁴ Bu salgından farklı olarak hayvanlarda görülen kuduz⁸⁵ gibi hayvan salgınları da Osmanlı'da birçok hayvanın telef olmasına yol açtı. Büyük baş hayvan hastalıkları da Bayezid 'i olumsuz etkileyen diğer önemli bir husustu.⁸⁶ 1891'de Rusya tarafından yayılan sığır vebası, Ocak ayında Bayezid'in Diyadin kazasıyla Hamur nahiyesine oradan da Erzurum sancağının Pasinler tarafına kadar sirayet etti.⁸⁷ Şubat ayında etkisini arttıran bu salgından Bayezid sancağı olmak üzere, Diyadin kaza merkezi ve kazanın bazı köylerinde birçok hayvan telef oldu.⁸⁸ Ayrıca bölgede manda, sığır, inek, keçi ve koyun gibi hayvanların deri ticaretinin yapılması da salgın hayvan hastalıklarının yayılmasında etkili idi ve⁸⁹ bu salgınlar Osmanlı'da tarım ve hayvancılığa ciddi boyutlarda zarar verdi.⁹⁰

Kent ve civarında asayiş problemleri

Bayezid ve civarı sadece salgınlardan değil XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan asayiş sorunları da olumsuz etkiledi. Örneğin; 1888'de İran eşkiyasından sekiz atlı, Karakilise'ye tabi Mülksan köyüne hücum ederek 13 tane atı halktan zorla aldı.⁹¹ 1890'da ise Bayezid sancağı hududunda bulunan Adakent kışlağına hücum eden Rusyalı Kürt eşkiyadan biri, Hacı Davud oğlu Kalo'nun karısını kaçırıp ırzına tasallut etmiş ve kaçmıştı.⁹² 1891'de de Cibranlı Aşireti'ne mensup kişilerden bazıları Bayezid'de gasp olayına karıştı. Bununla birlikte Kandıganlı ve Cendıganlı gibi aşiretlerde bölgede huzursuzluk çıkarıp, eşkiyalık yaptıklarında hemen İran tarafına geçmekte idi. Bunların peşleri sıra Osmanlı'nın askeri birlik göndermesi de İran'dan Bayezid'e aşiret saldırılarına neden olan diğer bir husustu.⁹³ 1895'te de Kürt aşiret saldırıları devam etti ve Bayezid başta olmak üzere Karakilise ve Eleşkird kazaları Kürt aşiretlerin tecavüzlerine maruz kaldı.⁹⁴ 1896 'da da Karakilise kazası ile Keşiş ve Yoncalı köylerine saldırı bazı Kürt eşkiyalar buralardaki hayvanları gasp ederek kaçtı.⁹⁵ 1897'de 10 atlı ve 5 piyadeden

76 Aktaş, a.g.t, s. 71,137.

77 DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909

78 DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909

79 DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909

80 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

81 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

82 Küçükkuşurlu ve Zengin, a.g.m, s. 501.

83 Zeynel Özlü, "19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde hazırlanan iki risale, vebâ-yı Bakarî ve Zâtülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 2014, s. 99-114.

84 Mustafa Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Veba-yı Bakarî Salgını ve Düşündürdükleri ", *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarihi ve Araştırmaları*, Ed. Remzi Kılıç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014, s.979

85 Zeynel Özlü, Enver Demir, "Osmanlının son Yıllarında Köpek Dışındaki Bazı Hayvanlarda Kuduz Hastalığının Teşhisine Dair Bulgular", *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2018, ss.277-292, Zeynel Özlü, Enver Demir, Osmanlıda İlk Kuduz Tedavi Müessesesi Da'ül-Kelb'in Fiziki Özellikleri, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2018 ss.163-180.

86 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

87 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891

88 DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

89 DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891

90 Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devri Denizli'de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî", *Belgi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/1,s.2072, ss. 2070.

91 Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888

92 HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890

93 Karataş ve Kul, a.g.m, s.349-350.

94 DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinievvel 1313, 7 Kasım 1895

95 DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

oluşan bir eşkiya gurubu, Kayabey köyündeki bazı haneleri bastı ve bir çok malı gasp etti. Bununla yetinmeyen eşkiya grubu bir kaç gün sonra da bazı Hristiyan hanelerini basarak hayvan ve eşyaları yağmaladılar.⁹⁶ 1899'da ise şehirdeki bazı aşiretlerin, Rusya sınırını geçerek Rus subayı ile üç askeri öldürmesi, Osmanlı'nın İran'a 7.000 lira tazminat ödemesine neden oldu.⁹⁷ Bu tarihte Rusya sınırını geçen Ermeni eşkiyalarda Eleşkird kazasının Hanzir köyünü basarak yağma ve talanda bulundu ve bölgede bulunan jandarma birlikleri ile de çatıştı.⁹⁸

Bölgedeki eşkiyalık faaliyetleri XX. yüzyılda da devam etti. 1904'te Kürt eşkiyalar, Bayezid'e tabi Turnak kazasının Ohan köyüne saldırarak hayvanları gasp ederek kaçtılar. ⁹⁹ İran ve Rusya tarafından gelen Ermenilerde Bayezid taraflarında tecavüzlerde bulunmaya devam etti.¹⁰⁰ 1907'de de eşkiyalar, ahalisi Hristiyan olan Eleşkird'in Kayabey köyünü basarak ahaliyi yaralayıp katlederek mallarını gasp ettiler.¹⁰¹

Salgın hastalıklara ve asayiş problemlerine karşı alınan tedbirler

Osmanlı'nın önemli sınır kentlerinden olan Bayezid 'de de XIX. ve XX. yüzyıllarda salgın hastalıklar ve bir takım asayiş problemlerinin ortaya çıkması, devletin buralarda bir an evvel bu sorunlarına karşı bir takım tedbirler almasını zorunlu kıldı. Başlangıçta Osmanlı'da halk sağlığı genel olarak sosyal ve dini kurum vasfı taşıyan vakıflar aracılığı ile yürütülmekte idi ¹⁰² ve sağlık hizmetleri "*Dârüssıhha*" ve "*Şifâhâne*" gibi yerlerde verilmekteydi.¹⁰³ Ancak bu yapılar Osmanlı'nın her kentinde yoktu ve ulaşımı da kolay değildi.¹⁰⁴ Bu nedenle karantina uygulaması ilk kez XIV. yüzyılda doğudan Akdeniz limanlarına gelen gemiler için uygulanmış ve tecîdhânlerde bekleme süreci kırk gün gün olarak belirlenmişti. ¹⁰⁵ Özellikle salgın hastalıkların yaygınlaşması ile başlayan karantina uygulamasının kurumsal hale gelmesinde, veba salgınları önemli bir rol oynamıştı.¹⁰⁶

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise karantina uygulaması, salgın görülen her yerde uygulandı.¹⁰⁷ Özellikle bu yüzyılda karantina uygulamasının yaygınlaşması ve yeni sağlık yöntemlerinin uygulanması Mısır, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de salgınların büyük oranda azalmasını sağladı.¹⁰⁸ Bu uygulama genel olarak salgın olan ülkeden gelen kişi veya eşyanın, varılan yerdeki halk ile temas etmesini engellemek için bir yerde veya gemide tecrit süresini geçirmesi idi. ¹⁰⁹ Ancak bu dönemde bazı bürokratlar salgınlara karşı hiçbir önlem alınmaması gerektiğini de savunarak kaderci bir yaklaşım sergilemişti. Fakat Hamdan Efendi gibi kişiler karantina uygulamasının gerekliliğini savundu.¹¹⁰ 1838'lere gelindiğinde ise özellikle veba salgını başta olmak üzere Saray, uygulanacak karantina uygulaması için zorda olsa "*şer'i ciheti*" kurtardı.¹¹¹ Aslında karantina uygulaması Sultan II. Mahmud döneminde 1834'te tatbik edilmiş olsa da karantina meclisinin faaliyetleri 1838'de başlamıştı. Bunun nedeni ise hem bu teşkilat için mali kaynak bulma hem de başarısız olunabileceği düşüncesi olmuştu. Daha sonra II. Mahmud, özellikle Avusturya'ya güvendiğinden ve Avusturya elçisinin de karantina usulüne vakıf olmasından, bu ülkeden Doktor Minas'ı Osmanlı'ya davet etti ve bu kişi daha sonra "*Meclis-i Tahaffuz*" a baş direktör olarak atandı.¹¹² Bu kişinin Abdullah Molla yerine atanmasının nedeni ise Abdullah Molla'nın tıp bilgisinin yetersiz görülmesinden kaynaklı

96 DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

97 Karataş ve Kul, *a.g.m.*, s.351

98 DH.TMIK.M.77/45, 06 Cemaziyelahir 1317/12 Ekim 1899

99 DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904

100 Karataş ve Kul, *a.g.m.*, s.352

101 DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907

102 İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.3-4.

103 Fatma Çapan, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt:18, Sayı:3, 2019,s.119

104 Yaşayanlar, "*Osmanlı Devleti'nde Kamu...*" s.4

105 Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, Cilt: LVIII – Sayı: 222, Yıl: 1994 Ağustos, s.331-332.

106 İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler", *Âb-ı Hayât'ı Aramak Gönül Tekin'e Armağan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018,s.738

107 Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.331-332.

108 Varlık, "*Tâun*",s.176.

109 İsmail Yaşayanlar, "Sinop, Samsun Ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı Ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)", Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2015,s.117

110 Birsen Bulmuş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Misticizmden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2010, s.46-47.

111 Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji", *Belleten*, Cilt: II – Sayı:7-8, Yıl: 1938,s.447.

112 Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, Sağlık Teşkilatı- Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları- Hastaneler- Tıp Eğitimi, Düzey Matbaacılık, İstanbul 2010, s.23

idi. Doktor Minas İstanbul başta olmak üzere karantina uygulamaları hakkında önemli tespitlerde bulunmuştu.¹¹³ 1839 yılına gelindiğinde ise “*Meclis-i Tahaffuz-ı Âlî*” kuruldu. Bu meclise “*Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye*”, “*Sıhhiye Meclisi*”, “*Sıhhiye Nezâreti*”, “*Karantina Nezâreti*” gibi isimler de verildi ve “*Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ*” ve “*Meclis-i Tahaffuz-ı Sani*” olmak üzere iki şube şeklinde oluşturuldu.¹¹⁴ Oluşturulan karantina istasyonları da Sıhhiye Meclisine bağlandı. Kolera salgınları hakkında da vatandaşların bilgilendirilmesi için Fransa’nın bu salgın için hazırlamış olduğu kolera talimatını Türkçeye aynen çevrildi ve *Takvim-i Vekayi*’de yayınlandı. Ayrıca Hekim başı Mustafa Behçet Efendi tarafından da bu salgına karşı koruma yöntemlerinin içeren bir “*Kolera Risalesi*” adıyla bir kılavuz kitapçık hazırlandı. Koleranın seyrini takip için de Fransa’dan Doktor Monneret ülkeye davet edildi ve İstanbul’daki incelemeler içinde yanına Galatasaray Tıp okulundan zeki bir öğrenci verildi.¹¹⁵

Salgınlara karşı alınan önlemler kapsamında bu nedenle 1831’de İran, Rusya ve birçok ülkede ortaya çıkan kolera salgınına karşı karantina uygulaması başlatıldı.¹¹⁶ Bu kapsamda 1840’ta Bayezid’te, Erzurum merkezli bir karantina merkezi oluşturuldu ve Doğu Anadolu’da oluşturulacak karantinalar için Doktor Fauvel başkanlığında bir keşif komisyonu görevlendirdi.¹¹⁷ 1847-1848’de de İran üzerinden gelerek yayılan kolera salgınına karşı¹¹⁸ tedbirler alındı ve salgının olduğu yerlerde kırk gün sürecek karantina uygulaması başlatıldı.¹¹⁹ Rusya ve İran’dan, Erzurum ve Van gibi sınır vilayetlerine gelecek yolcu ve eşyaların da on günlük bir karantinaya tabi tutulması kararlaştırıldı. Sıhhiye Müfettişliğinin kararı üzerine de Rusya ile bağlantısı olan Eleşkird, Kiskim, Namervan, Bayezid ve Hasankale taraflarına da birer doktor bulundurulmasına karar verildi.¹²⁰ 1863’te ortaya çıkan dördüncü büyük kolera pandemisinden sonra beşinci büyük kolera salgınından 1871’de etkilenen Osmanlı’da bu salgın İstanbul’da görüldü.¹²¹ 1892 yılına gelindiğinde ise İran’ın Maku kasabasında kolera şüphesinin ortaya çıkması üzerine, Erzurum’dan hemen bunun araştırılması ve Bayezid’in bu hastalıktan etkilenip etkilenemeyeceği hakkında bir araştırma istendi. Erzurum’dan merkeze konu ile ilgili gönderilen telgrafa göre hastalığın kolera olmayıp havanın kötü olmasından kaynaklı sıtma, humma ve çiçek hastalıkları olduğu ve şimdilik durumun normal olduğu bildirildi.¹²² Ancak ilerleyen sürede Bayezid yakınlarındaki Karakızir köyünde bir kişinin ölmesi üzerine buranın hemen karantina altına alındığı,¹²³ bununla birlikte Afşar Karakilise köyünde de bir salgının baş göstermesi üzerine de bunun araştırılması için buraya tabip gönderildiği ve yapılan muayene sonucunda hastalığın basit humma olduğu Karantina Nezâreti’ne tekrar bildirildi.¹²⁴ Alınan bu önlemler haricinde İran’da ortaya çıkan kolera salgını nedeni ile bu ülkeye Osmanlı tarafından doktor, sağlık personeli ve eczacı gönderme kararı alınsa da bundan daha sonra vazgeçildi.¹²⁵ Bayezid’de ortaya çıkan kuraklık nedeni ile de Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden merkeze telgraf çekildi.¹²⁶

1893’te ise İran’ın bazı yerlerinde kolera salgınının tekrar ortaya çıkması üzerine Bayezid ve Hanikin arasında İran hududundan girenlerin bu tarihten itibaren beş gün karantinada tutulması¹²⁷ Karantina Nezâreti tezkiresiyle bu yerlere bildirildi. İran’a karşı teşkil edilecek kordonda görev yapmak üzere de yakın vilayetlerden acilen doktor gönderilmesi kararlaştırıldı.¹²⁸ Ancak alınan önlemlere rağmen 31 Ocak 1894’te Bayezid sancağına bağlı Merankes

113 Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Akgün Matbaası, İstanbul 1958, s.146,149-150.

114 Sarıyıldız, a.g.m, s.335-338,349.

115 Yıldırım, a.g.e, s.26,74-76.

116 Sarıyıldız, a.g.m, s.331-332, 335-336,349

117 Panzac,a.g.e. s.56, 97,229-230.

118 Aktaş, a.g.m, s.1-2.

119 Oktay Bozan, “Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Dünyası Araştırma Dergisi* (18), 2015, s.225.

120 Aktaş, a.g.m, s.2.

121 Yıldırım, a.g.e, s.77,80.

122 DH.MKT.1986/ 43, 30 Temmuz 1308/11 Ağustos 1892

123 DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892 tarihli tahrirat

124 DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892

125 Mesut Ayar, Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 – 1895), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2005,s.56-67

126 DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892. Bayezid’in Vada kazası ahalisinin kuraklıktan dolayı zahirece olan şiddet-i ihtiyaçlarından bahisle ileride ödemek kaydıyla yemeklik ve tohumluk zahire talep etmişler ise de mezkur zahirenin mürettebat-ı askeriyede karşılığı olduğundan ve ahalinin böyle zamanlarda borçlanma şartlarını yerine getiremeyecekleri anlaşıldığından bahisle köyün emlak ve arazi sahipleriyle ileri gelenlerinin kefaletiyle hasat vaktine kadar muhtaç olan ahaliye fevkalade olarak Ziraat Bankası’ndan akçe ve zahire itasına dair Erzurum vilayetinden alınan telgraf name irsal kılınmış ve ayrıca ihtiyacın şiddetine mebni ahaliden bazılarının ise Sivas vilayetine göç etmeye başladıklarına dair Nafia ve Ticaret Nezâreti’ne gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892 tarihli tahrirat

127sDH.MKT.154/ 41, 7 Teşrin-i Evvel 1309/19 Ekim 1893

128 DH.MKT.157/ 9, 12 Teşrin-i Evvel 1309/24 Ekim 1893

köyünde bir hafta zarfında yirmi iki kişi kolera salgınından öldü. Bunun üzerine bir doktorun buraya gönderilerek gerekli sıhhi tedbirlerin alınması için Erzurum'dan, Dâhiliye Nezaretine telgraf çekildi.¹²⁹ Hanikin ve Bayezid tahaffuzhaneleri içinde 30.000 liralık bir bütçe ayrıldı¹³⁰ ve kurulan bu tahaffuzhaneler kolera salgının yayılmasını önlemede karantina uygulamasından daha etkili olabilmekte idi.¹³¹ Ocak ayından sonra İran'da kolera salgını son bulsa da nisan ayına kadar Güney İran'dan Osmanlı'ya gelen gemilere karantina uygulamasına devam edildi.¹³² Alınan önlemler kısmen netice verdi. Örneğin Bayezid mutasarrıflığı, Mart 1894'te yirmi günden beri İvanın her tarafında kolera vukuatı olmaması nedeni ile doktor ve gardiyanlı kordonlara ihtiyaç kalmadığını Karantina Nezaretine bildirdi.¹³³ Bununla birlikte vilayetlerde tesis olunan karantina alanlarının gelir ve giderlerinin bölgenin mal sandığına ait olması nedeni ile Karakilise ve Eleşkird'in birkaç köyünde zuhur eden kolera salgını için istihdam edilen gardiyan ve sıhhiye memurlarının maaş zammı ile harcırahlarının buradan ödenmesi de kararlaştırıldı.¹³⁴

XX. yüzyılda da Bayezid sancağında ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı gerekli önlemler alınmaya devam etti. 1902'de Bayezid sancağı merkezine beş saat mesafede bulunan Mevsun köyünde askerler arasında kolera şüphesi üzerine buraya hemen sıhhiye müfettişi iki doktorun gönderilmesi kararlaştırıldı. Ancak doktorların buraya geliş süreleri altı yedi günü bulacağı gerekçesi ile Bayezid'e yakın Eleşkird kasabasından bir askeri doktorun hemen Bayezid'e doğru yola çıkması Bayezid mutasarrıflığından talep edildi. Ayrıca Erzurum valisi Nazım tarafından gönderilen şifreli telgrafla da hastalığın belirtileri, ne zaman ve en erken kimde zuhur ettiği, hastalıktan ölenlerin olup olmadığı, bu salgının ahaliye bulaşıp bulaşmadığının tespiti gibi konular hakkında da bilgiler verildi.¹³⁵ Bu bilgiler kapsamında 7 Mayıs'ta gereğinin yapılarak lüzumu kadar doktor ve eczacı ile gerekli malzemelerin hemen gönderilip hastalığın yayılmasının önlenmesine ve neye ihtiyaç varsa temin edilmesine karar verildi.¹³⁶

1904'te ise Bağdat'ta kolera salgınından insanların ölmesi üzerine, Bağdat'tan Zor'a gelen 51, İran'dan Bayezid'e gelen 97 yolcu için hemen Zor ve Bayezid'e doktorlar görevlendirildi ve buraların karantina altına alınması sağlandı. Yapılan muayenelerde yolcularda bir hastalık görülmediği Karantina Nezaretine telgrafla, buradan da sadarete bildirildi.¹³⁷ Ancak bu tarihte Tebriz'de ortaya çıkan kolera salgını Maku ve Ovacak'ta ölümlere neden olunca, salgının vilayet dâhiline sirayet etmesini önlemek için ihtiyaten karantina bölgesi oluşturuldu. Ancak Bayezid'de doktor bulunmadığından maaşı hazine tarafından ödenmek üzere üç nefer doktorun hemen buraya tayinine, bunlarda bölgeye varıncaya kadarda frengi hastalığı tedavisi nedeni ile İspir ve Keskim kazalarında bulunan Doktor Yunus ve Safi Efendi'nin Bayezid'e gitmesine karar verildi.¹³⁸ Eylül 1909'da da Bayezid sancağında kızıl, kızamık gibi hastalıklar ortaya çıkması üzerine Erzurum Valisi Celal Bey, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den^{139*} bir tabibin acilen buraya gönderilmesi gerektiğini Dâhiliye Nezaretine telgrafla bildirildi. Bunun üzerine Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Karantina Nezareti reisliği, bahsi geçen hastalıklar için bölgede gerekli tedbirlerin alınması için derhal vilayet sıhhiye müfettişinin veya vilayet merkez tabibinin buraya gitmesini emretti.¹⁴⁰ Kasım ayında da Bayezid'in merkez, Tutak ve Diyadin kazaları hastalıktan temizlendi. Diyadin ve Eleşkird'deki çocuklarda baş gösteren çiçek hastalığı da ortadan kalktı. Fakat Karakilise'de suçiçeği, kızıl ve dizanteri gibi hastalıklar devam etti. Erzurum Valisi Celal Bey'de durum hakkındaki raporu Dâhiliye Nezaretine bildirdi. Vali tarafından oluşturulan bu rapor daha sonra Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Karantina Nezaretine iletildi.¹⁴¹ Ancak Aralık'ta Eleşkird nahiyesinde koleradan ölümlerin devam etmesi üzerine Erzurum karantinası inspektörü^{142*} Doktor Hofer'in bölgeye hareket etmesi ve salgın var ise nahiyenin derhal kordon altına alınarak hastalığın dışarıya yayılmasının

129 DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894

130 Ayar, a.g.t.s.306

131 Yaşayanlar, "Osmanlı Döneminde..." s.756.

132 Ayar, a.g.t.s.57.

133 DH.MKT.219/10/1_2, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894

134 DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894

135 A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902

136 Y.PRK.ASK.181/65, 28 M.1320/24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902

137 Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904

138 DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904

139 *Bu okulda başlangıçta 1839'da askeri hekim yetiştirildi. Fakat 1867'den sonra "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye" nin kurulması ise sivil doktorlarda burada eğitim görmeye başladı. Bkz. İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s.3-4.

140 DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909

141 DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909

142 *Müfettiş.

engellenmesi istenmişti.¹⁴³ Taşrada görev yapan bu müfettişlerin hıfzıssıhha hakkında hazırladıkları raporları merkeze bildirme zorunluluğu da vardı.¹⁴⁴

26 Nisan 1910'da ise Varto kazasının Diyadin köyünde ortaya çıkan zatürre hastalığı içinde Muş'ta belediye tabibi olmadığından Erzurum'dan bir tabibin acilen Varto'ya gönderilmesi istendi. Ancak bura da Belediye ve Gureba hastanesi doktorları dizanteri hastalığı ile ilgilendiğinden Erzurum'dan Varto'ya doktor gönderilemedi. Bu defada karantina tabibi Doktor Hofer istendi fakat buda Karantina Nezareti tarafından uygun görülmedi.¹⁴⁵ Özellikle Erzurum, Hınıs ve Bayezid çevresi de tifo, ishal, çiçek, kızıl, kızamık gibi salgınlardan çok fazla etkilenmesi üzerine ¹⁴⁶ halk sağlığı kapsamında 1913'te "Vilayeti İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi" ile "Sıhhiye Müdürlükleri" oluşturuldu. ¹⁴⁷ 1922'de ise TBMM tarafından zor şartlar içinde olunmasına rağmen "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti" kuruldu ve salgın hastalıklarla mücadele edildi.¹⁴⁸

Bayezid ve çevresini olumsuz etkileyen diğer bir hususlar ise kıtlıklar ve asayiş sorunları idi. 1894'te Ermeni Katogikos'un İstanbul Ermeni patriğine gönderdiği mektup bölgedeki kıtlığın ne derecede olduğunu gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Bu mektuba göre; Van, Muş, Eleşkird ve mahal-i saire ahalisinden bir takım Ermeniler yaşanan kıtlık sebebiyle hayatta kalmak için Rusya'ya göç etmişlerdi. ¹⁴⁹ Ermeni Katogikos İstanbul Ermeni patriğine; "Van, Muş, Eleşkird ve mahal-i saire ahalisinden bir takım Ermeniler yaşanan kıtlık sebebiyle hayatta kalabilmek adına çoluk çocuklarıyla birlikte yerlerinden hareket ederek mal ve eşyalarını terk etmişler ve geçen Eylül ayından beri akın akın Rusya'ya göç etmişlerdir. Düşükleri perişanlıktan başka Hamidiye süvari alayı efradı tarafından darp olunmak ve soyulmak gibi bir takım feci hallere de düşükleri halde Rusya hududuna ulaşmışlardır. Ancak Rusya hükümeti hududa muhacir kabul etmediğinden göçmenler kabul edilmemiştir. Sefalet içindeki halleriyle beraber şiddetli kışta cümlesinin telef olacakları muhtemel bulunmuş olduğundan durum Erivan valisine beyan olunmuş, zor durumda bulunan bu Ermenilerin ilkbaharda vatanlarına geri dönmeleri şartıyla şimdilik karyelerde iskanlarına müsaade edilmiştir. Öteden beri saltanat-ı seniyyenin sadık tebaasından olan bu Ermenilerin dağılmış koyun gibi toplanması lazım gelmektedir. Tebaa-i sadıkadan olan bu Ermeniler için İzmit tarafından Trabzon'a buğday nakil edildiği gazetelerde yazılmış ise de hükümet tarafından böyle bir tedbire teşebbüs olunduğu sahit midir? Günden güne halleri kötüleşecek olan bu zavallıları bu halden kurtarmak niyeti gerçek midir? Bunların cümlesinin bildirilmesi rica edilmektedir." diye yazmıştı.¹⁵⁰ Esasen bölge yaşayan Ermeniler sadece kıtlıktan etkilenmedi. 1897'de 10 atlı ve 5 piyade eşkıyanın Ermeni köyü Kayabey'i basıp bazı Hristiyan haneleri basarak buralardaki hayvan ve eşyalarını yağmalayarak kaçmıştı. Bunun üzerine eşkıyaların yakalanmaları için bölgeye gerekli miktarda askerin sevk edilmesi talep edilmişti.¹⁵¹ 1899'da da Bayezid'in Kurum isimli Ermeni köyüne yerleştirilen Zilan Aşiretinden 12 hane buradaki 70 hanenin rahat ve huzurunu bozması üzerine, durum Ermeni Patrikliğinin şikâyetine neden olmuş ve burada da yine gerekli önlemlerin alınması istenmişti. ¹⁵² 1907'de ise Eleşkird'e bağlı Ermeni köyü Karabey'i basarak insanları öldüren ve mallarını yağmalayan eşkıyalar yakalanmış ve burada asayiş sağlanmıştı.¹⁵³

Tabi bunun tam tersi durumlarda vardı. Örneğin; Eleşkird kazasında Ermeni fesat komitesi şubesi olup olmadığına da araştırılması kararlaştırılmıştı.¹⁵⁴ 1899'da Rusya sınırını geçen Ermeni eşkıyalar, Eleşkird kazasının Hanzir köyüne saldırmıştı. Bunun üzerine buranın güvenliğinin sağlanması için derhal gerekli tedbirlerin alınması istenmişti. ¹⁵⁵ 1903'te de eşkıyalık yapan Ermeniler ile askeri müfrezeler arasında çıkan çatışmada Eleşkird'de on, Amar'da da beş Ermeni ölü geçirilmiş fakat bazıları yaralı olarak Rusya tarafına kaçmıştı.¹⁵⁶ 1904'te de İran

143 DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909

144 Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu..." s.9

145 DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910

146 Küçükkuşurlu ve Zengin, a.g.m, s. 501.

147 Yazıcı, a.g.m. s.72.

148 Süleyman Tekir, Sıhhiye Ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu Ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930), Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Belgi, Sayı 18 (Yaz 2019/II),s. 1301

149 BEO.410/30717, 19 Zilkade 1311/12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894

150 DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

151 DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

152 Karataş ve Kul, a.g.m, s.359

153 DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907

154 DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890

155 DH.TMIK.M.77/45, 06 Cemaziyelahir 1317/12 Ekim 1899

156 DH.TMIK.M.156/40, 1 Şaban 1321/ 23 Ekim 1903

ve Rusya tarafından gelen Ermenilerin Bayezid taraflarında tecavüzlere devam etmeleri üzerine Haydaranlı Aşireti mensubu muhtarlar ile iki binbaşı ve zabıt, Van'a gelerek gerekli önlemlerin alınması hakkında bir takım taleplerde bulunmuşlardı.¹⁵⁷

Bölgede asayiş sadece Ermeni eşkıyalar değil Kürt eşkıyalarda bozmakta idi ve bunlarla ilgili de gerekli tedbirler alındı. 1888'de İran eşkıyasından sekiz atlının, Karakilise'ye tabi Mülksan köyüne hücum etmesinin haber alınması üzerine hemen ahali ve Taşlıçay'daki nöbetçi askerler bunlara karşılık vermiş ancak netice alınamayınca bu bölgeye Bayezid'den bir süvari bölüğün hemen Diyadin'e sevk olunması emredilmişti.¹⁵⁸ 1890'da da Bayezid sancağı hududunda bulunan Adakent kışlağına saldıran Rusyalı Kürt eşkıyalar hakkında konu ile ilgili olarak Osmanlı, Rus sefaretine bir takrir göndermiş, Rusya'da, Osmanlı'ya cevap olarak Davud oğlu Kalo'nun sorguya çekildiğini, Rusyalı Kürt eşkıyaların adam yaralama, tecavüz, yağmacılık, mal-eşya ve hayvan çalmak gibi pek çok suçlar işlediklerini bildirilmişti.¹⁵⁹ Bunun üzerine Osmanlı'da Bayezid sancağı ahalisinin eşkiya tasallutundan muhafazası ve asayişin temini için buralardaki daimi asker mevcudunun artırılması kararlaştırılmıştı.¹⁶⁰ 1892'de de Eleşkird'in Müslüman köylerinden İmad Köyü'ne iskân edilen aşiret reislerinden Selim Paşa ve avenesinin köylüye zulüm etmesi üzerine, muhtar ile köylü bir dikçe yazarak bu kişilerin köyden çıkarılmasını talep etmişti. ¹⁶¹ 1895'te ise Bayezid'de bazı Kürt aşiretlerin, Karakilise ve Eleşkird kazalarına sürekli tecavüzlerde bulunmaları üzerine buralarda askerlerin sürekli devriyeye çıkmalarına karar verilmiş, Şakir Paşada asayişin temini için gerekli girişimlerde bulunmuştu ¹⁶² 1896'da da Kürt eşkıyaların Karakilise ile Keşiş ve Yoncalı köylerine saldırılarda bulunması üzerine önlemler alınmış, bunların yakalanması içinde Bayezid kumandanı Rahmi Paşa görevlendirilmişti. Ancak paşanın görevi kabul etmemesi üzerine saldırıların tekrar yaşanmaması için bu görev Karakilise Hudut Kumandanı Rami Paşa'ya havale olunmuştu. ¹⁶³ 10 atlı ve 5 piyadeden oluşan eşkıyanın 1897'de Kayabey köyündeki bazı haneleri basarak mallarını gasp etmeleri üzerine de hemen gerekli tedbirlerin alınması ve buralara yeteri kadar asker sevk edilmesi istenmişti. ¹⁶⁴ Bu tarihte ayrıca Beyazid'de bulunan Ademanlı Aşireti ile Van'daki Haydaranlı Aşireti arasında Tucu Yaylası nedeni ile anlaşmazlık çıkmaması içinde bir takım önlemler alınmıştı.¹⁶⁵ 1904'te ise Bayezid'e tabi Turnak kazasının Ohan köyünden Kürt eşkiya tarafından gasp olunan hayvanlar için Dördüncü Ordu Müşiri adına Mirliva Sami Paşa ile bir askeri müfreze görevlendirmiş, Bu birlikler eşkıyalar ile çatışmaya girerek bir ölü, iki yaralı eşkiyayı ele geçirmişti. ¹⁶⁶

Beyazid'de hayvan hastalıklarına karşı da bir takım önlemler alındı. Örneğin; 1891'de Rusya tarafından Bayezid'in Diyadin kazasıyla Hamur nahiyesinde ve Erzurum sancağının Pasinler tarafında, sığır vebası hastalığının hayvanlara bulaşması üzerine buralara baytarlar görevlendirildi ve özel talimatlarla gerekli tedbirler alındı. Alınan tedbirler Erzurum'dan telgraflarla Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye buradan da Karantina Nazırlığı ve Baytar komisyonuna havale edildi. ¹⁶⁷ Yine Rusya'dan gelecek hayvanlarında kordon altına alınması ve deri ticareti hakkında ne lüzumlu ise yapılması istendi. ¹⁶⁸ Diyadin kazasında görev yapan Süvari Yirminci Alay Miralay İbrahim Bey'e de Bayezid sancağı ve Diyadin kazası merkezi ile bazı köylerinde ortaya çıkan sığır vebası salgını içinde bir baytar zabıtının bölgeye gönderilmesi talimatı verildi. Ancak İbrahim Bey'in gereğini yerine getirmemesi hastalığın şiddetle yayılmasına neden olunca durum Sıhhiye Nezareti'ne rapor edilerek gerekli önlemlerin alınması talep edildi.¹⁶⁹

Sonuç

Toplu insan ölümlerine neden olan salgın hastalıklar tarih boyunca büyük yıkımlara neden oldu. Tarihin ilk çağlarından itibaren salgın hastalıklar, Avrupa'dan sonra Osmanlı Devletinde de görüldü. Özellikle veba,

¹⁵⁷ Karataş ve Kul, *a.g.m.*, s.352

¹⁵⁸ Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888

¹⁵⁹ HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890

¹⁶⁰ DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890

¹⁶¹ Karataş ve Kul, *a.g.m.*, s.359

¹⁶² DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinvevvel 1313, 7 Kasım 1895

¹⁶³ DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896

¹⁶⁴ DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897

¹⁶⁵ Karataş ve Kul, *a.g.m.*, s.348

¹⁶⁶ DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904

¹⁶⁷ DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891

¹⁶⁸ DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891

¹⁶⁹ DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

kolera, sıtma, humma, difteri, kızamık, çiçek gibi salgın hastalıklar dünya genelinde toplu ölümlere yol açtı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar yaşasa da, nerdeyse bütün vilayetlerinde ortaya çıkan salgınlara karşı bir takım önlemler aldı. Buna bağlı olarak Osmanlı kentleri arasında bulunan Bayezid’de de salgınlar ortaya çıktığında gerekli önlemleri hemen aldı. Öncelikli olarak İran’da ve kent çevresinde salgın şüphesi görüldüğünde bunun araştırılarak, eğer salgın var ise hemen karantina uygulamasının başlatılmasını sağladı ve ivedilikle buralara doktorlar görevlendirerek salgınlara engellemeye çalıştı. Şehirdeki doktorlar askeri veya sivil yâda Müslüman-gayrimüslim fark etmeden salgınlara karşı görev yaptı. Ayrıca bu doktorlar müfettişler tarafından da denetlendi. Alınan önlemler kapsamında bölgeye eczacı ve gerekli malzeme temini de sağlayan Osmanlı, Bayezid’de alınan tedbirlerinde İstanbul merkezine bildirilmesini yöneticilerden istedi. Salgınlara karşı alınan bu önlemler TBMM’nin ilk dönemlerinde de devam etti. Bu önlemler bir dönem salgın hastalıkların ortadan kalkmasını sağlasa da şehirde ölümler gerçekleşti ve bu salgınlardan sadece sivil halk değil askeri birliklerde zarar gördü. Bayezid’de ortaya çıkan kıtlıklar nedeni ile de burada yaşayan insanlar başka yerlere göç etti.

Osmanlı döneminde Bayezid ve çevresini olumsuz etkileyen diğer önemli husus ise burada yaşanan asayiş problemleri idi. Özellikle Kürt ve Ermeni eşkıyaların Bayezid ve çevresine saldırılarda bulunması, buralarda düzenin bozulmasına, asayişin ortadan kalkmasına ve Müslüman-gayrimüslim fark etmeksizin insanların zarar görmesine neden oldu. Bu saldırılar karşısında halk bazen askeri birliklerle beraber hareket etti. Ancak bundan netice alınmayınca, Bayezid ve çevresine takviye askeri birlikler sevk ederek insanların can ve mallarını devlet tarafından korumaya çalışıldı. Bir dönem bu askeri birlikler eşkıyalık faaliyetlerini durdurmuş olsa da tam olarak netice alınamadı. Şehirde ortaya çıkan salgın hayvan hastalıklarından da birçok hayvanın telef olması üzerine bölgeye baytarlar görevlendirdi.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Mektubî Kalemi

DH.MKT.1714/81, 15 Şaban 1307/6 Nisan 1890, DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896 DH.MKT.1858/117/1_1, 15 C.1308/14 Kânûn-i Sâni 1306/26 Ocak 1891, DH.MKT.1858/117/1_2, 11 Ağustos 1307/23 Ağustos 1891, DH.MKT.1808/49/1_1-2, B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891, DH.MKT.1986/ 43, 30 Temmuz 1308/11 Ağustos 1892, DH.MKT.2001/38, 21 S.1310/1 Eylül 1308/13 Eylül 1892, DH.MKT.2012/15, 6 Teşrin-i Evvel 1308/18 Ekim 1892, DH.MKT/2028/93, 17 Ca.1310/25 Teşrin-i Sâni 1308/7 Aralık 1892, DH.MKT.154/ 41, 7 Teşrin-i Evvel 1309/19 Ekim 1893, DH.MKT.157/ 9, 12 Teşrin-i Evvel 1309/24 Ekim 1893, DH.MKT.202/35, 19 Kânûn-i Sâni 1309/31 Ocak 1894, DH.MKT.219/10/1_2, 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894, DH.MKT.209/58, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309/3 Mart 1894, DH.MKT.907/75, 2 Ramazan 1322/28 Teşrin-i Evvel 1320/10 Kasım 1904.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Nezareti

DH.MUİ.26/2_27, 27 Teşrin-i Evvel 1325/9 Kasım 1909, DH.MUİ.26/2_27, 29 Ağustos 1325/11 Eylül 1909, DH.MUİ.45/1_21, 1 Z.1327/1 Kânûn-i Evvel 1325/14 Aralık 1909, DH.MUİ.81/ 49, 15 R.1328/13 Nisan 1326/26 Nisan 1910.

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat

DH.TMIK.M.180/9, 1 Ağustos 1320/14 Ağustos 1904, DH.TMIK.M.8/ 67, 19 Muharrem 1314/19 Haziran 1312/30 Haziran 1896, DH.TMIK.M.156/40, 1 Şaban 1321/ 23 Ekim 1903, DH.TMIK.M.44/27, 05 Ca 1325/ 16 Haziran 1907.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

DH.ŞFR.217/ 81, 4 Teşrin-i Sâni 1313/16 Kasım 1897, DH.ŞFR.183/101, 26 Teşrinievvel 1313, 7 Kasım 1895.

Bab-ı Ali Evrak Odası

BEO.410/30717, 19 Zilkade 1311/12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

A.MKT.MHM.567/26, 22 Nisan 1318/5 Mayıs 1902.

Yıldız Perakende Sıhhiye Nezâreti Maruzâtı

Y.PRK.SH.7/20, 4 B.1322/1 Eylül 1320/14 Eylül 1904.

Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzat

Y.PRK.ASK.50/ 88, 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888, Y.PRK.ASK.181/65, 28 M.1320/24 Nisan 1318/7 Mayıs 1902.

Hariciye Nezareti Tahriratı Hariciye Kalemi

HR.TH.7/2, 6 Şubat 1305/18 Şubat 1890.

Araştırma Eserler ve Makaleler

Aktaş, E. (2015). "Erzurum Vilayetinde 1910 Kolera Salgını ve Etkileri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı: 39, ss.244-253.

Aktaş, E. (2015). *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Erzurum.

Ardıç, M. (2019). "Bakü'de Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti'nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar (1893-1894)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, SUTAD* 46, ss.303-316, s.310

Ayar, M.- Kılıç Y. (2017). "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17/2 Kış, ss. 163-181

Ayar, M. (2005). "*Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 – 1895)*", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

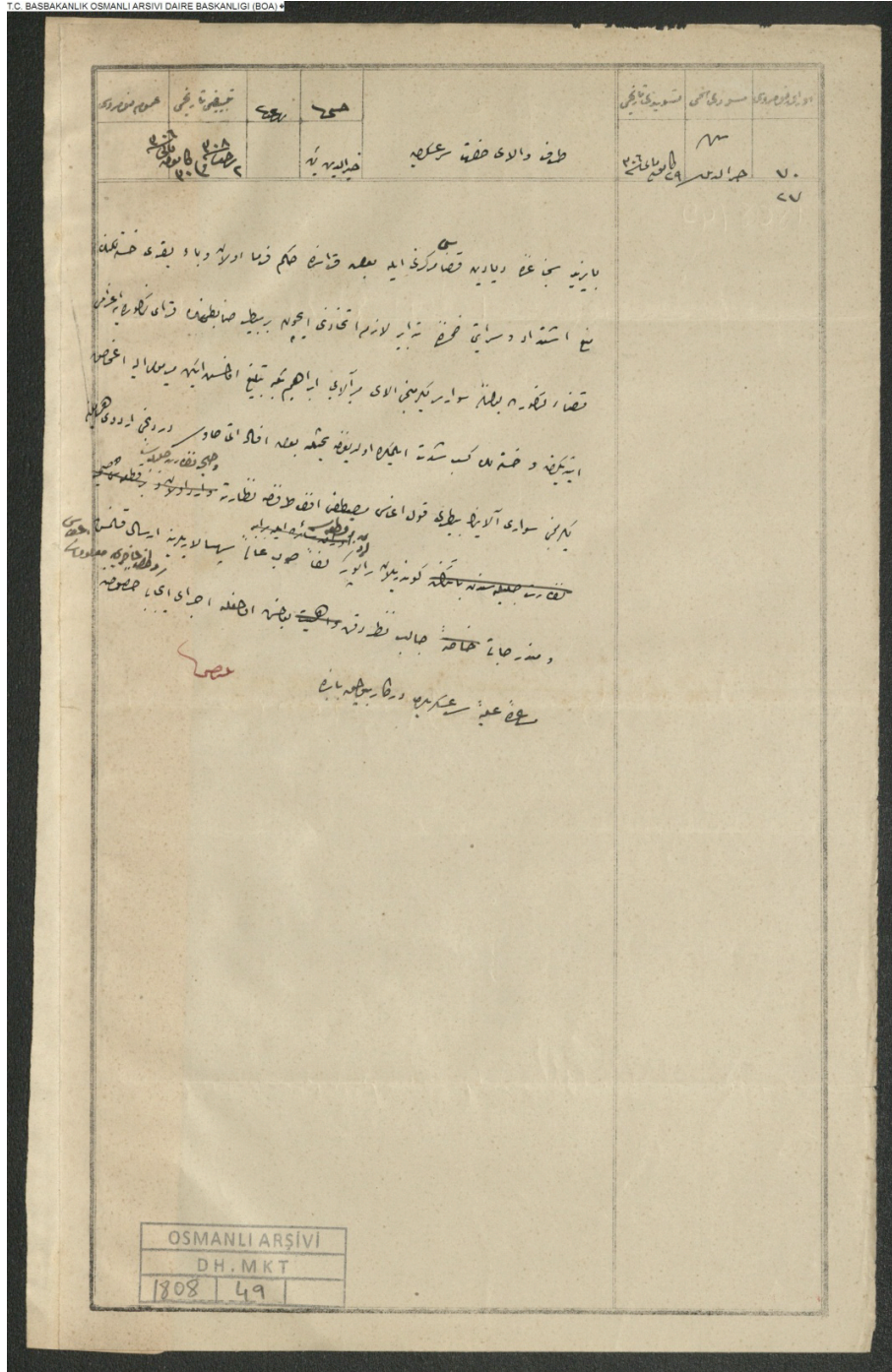
- Batği, Ö. (2017). "Seyahatnamelerde Osmanlı insanının hastalıkları ve tedavi yöntemleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4(8), ss.169-182.
- Bozan, O. (2015). "Diyarbakır Vilayetinde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", *Türk Dünyası Araştırma Vakfı, Türk Dünyası Araştırma Dergisi* (18), ss. 219-240.
- Bulmuş, B. (2010) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizmden Sosyal Reforma", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, ss.45-51.
- Büyükçınar A. B. (2017). "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3 / 4, ss. 31-46
- Çapan, F. (2019). "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cit:18, Sayı:3, ss. 1205-1219.
- Çetin, Y. (2012). *Tarihi Kalıntılar ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2012, s.11.
- Gül, A. (2009). "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek Ve Kızamık)" *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:41, Erzurum, s. 239-270
- Günergun F. (1992). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841- 1905)," *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss. 229-252.
- Halaçoğlu, Y. (1988), "Ağrı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, s.479.
- Karasu, M. ve K, Karasu, D.(2019). "R.1308 (M.1892/1893) Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesine Göre Bayezid Sancağı", *Asia Minor Studies Journal* 7(1), ss. .115-129.
- Karataş, Y. (2011). "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), İstanbul, ss.103-122
- Karataş, Y. (2011) "Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, (2010/2), İstanbul 2011, ss.103-122.
- Karataş, Y. Ve Kul, E. (2012), "XIX. Yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Sayı 48, Erzurum, ss. 343-364
- Kavaklı Kundakçı S. (2019). *Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazası'nın Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*. Hiper yayın, İstanbul.
- Kaya, F. ve Karataş Y. ve Özgül İ.(2014) "Erzurum Vilayeti Bayezid-Diyadin-Karakilise Tutak ve Eleşkird Kasabalarının 1913 Yılı Sıhhi ve İctimai Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:29, s.563.
- Kaya, H. (2017) "19. Yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı; Bayezid Sancağı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, ss. 2594-2612
- Kaya, F. ve Karataş, Y. (2014) "Bayezid (Ağrı) Vilayeti Sıhhi Ve İctimaî Coğrafyası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 30, s.158-180.
- Kılıç, O. (2019) Salgın Hastalıkların Osmanlı Vergi Düzenine Etkisi, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 1(İzmir, 25-27 Nisan 2019), Ed. Mustafa Öztürk - Ayşe Değerli, İzmir, ss.371-381
- Koçak, Z.(2019). *Manastır'da Hukuk Ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*, Gece Kitaplığı Ankara.
- Küçükkuşurlu, M. ve Zengin, E. (2018). "1965 Erzurum (Tekman, Çat, İlica) Kızamık Salgını", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-61, Erzurum, ss.497-518.
- Özer, S. (2016). "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını", *Bellekten*, Cilt : LXXX, Sa. 287, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss.219-260.
- Özgül İ. ve Kirca, E. (2018). "Bayezid Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın Merkezle İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1 Sayı:40, ss.413-428.
- Özgül İ. (2019). "Osmanlı Devleti'nin Muhalefet Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart, 23(1),ss.365-380
- Özlü, Z. (2017). "Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı Ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları Ve 20. Yüzyıl Başlarında)", *Bellekten*, Cilt: LXXXI, Sayı:291,ss. 419-482

- Özlü, Z. ve Demir, E.(2018). “Osmanlıda İlk Kuduz Tedavi Müessesesi Da’ül-Kelb’in Fiziki Özellikleri”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara, ss.163-180.
- Özlü, Z. ve Demir, E. (2018). “Osmanlı’nın son Yıllarında Köpek Dışındaki Bazı Hayvanlarda Kuduz Hastalığının Teşhisine Dair Bulgular”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, Ed. Çağrı Büke, Şükran Köse vd., Gece Kitaplığı, Ankara, ss.277-292,
- Özlü, Z. ve Tiryaki, K.(2018). “Osmanlı Dönemi Cildiye Uzmanlarından Doktor Muallim Ali Rıza Bey’in Cüzzam Hastalığı Hakkındaki Görüşleri”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Cüzzam*, Ed. Fevzi Çakmak Şükran Köse vd., Ankara 2018, ss.165-180
- Özlü, Z. (2014). “19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde hazırlanan iki risale, vebâ-yı bakarî ve zâtülceb” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(23), ss. 99-114.
- Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*. çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarıyıldız, G. (1994). “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, Cilt: LVIII – Sayı: 222, Ağustos, s.329-376
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1958). *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Akgün Matbaası, İstanbul.
- Şimşek K. (2020). “Osmanlı Devri Denizli’de Salgın Hastalıklar” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, ss. 163-176.
- Şimşek K. (2020). “Osmanlı Devri Denizli’de Sığır Vebası: Vebâ-yı Bakarî”, *Belgi Dergisi*, Cilt.2, Sayı.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış /I, ss. 2068-2080.
- Tekir, S. (2019). “Sihhiye Ve Muavenet-İ İçtimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu Ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri (1920-1930)”, *Belgi Dergisi*, Sayı 18 (Yaz/II), Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi ss. 1301-1326.
- Tuncel, M. (1994) “Doğu Bayezid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s.492-494.
- Turan, M. (2014). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Veba-yı Bakarî Salgını ve Düşündürdükleri ”, Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarihi ve Araştırmaları, Ed. Remzi Kılıç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, ss.977-993
- Uludağ, O.Ş. (1938). “Son Kapitülâsyonlardan Biri: Karantina Türkiye Tarihinin son XX Yıllık Devrine Ait Kronoloji”, *Bellekten*, Cilt: II – Sayı:7-8, Yıl: 1938,s.445-467.
- Varlık, N. (2012). “Tâun” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, Cilt:40, İstanbul, ss. 175-177.
- Varlık, N. (2018). “Osmanlılarda Veba Salgınları”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos,ss.30-36
- Yaşayanlar, İ.(2015). “Sinop, Samsun Ve Trabzon’da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı Ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)”, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Bursa.
- Yaşayanlar, İ. (2017), “Osmanlı Devleti’nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.2-24.
- Yaşayanlar, İ. (2018). “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih* 296, Ağustos 2018,ss.49-55.
- Yaşayanlar, İ. (2018). “Osmanlı Döneminde Uygulanan Deniz Karantinasına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Âb-ı Hayât’ı Aramak Gönül Tekin’e Armağan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, ss.737-761.
- Yazıcı, S. (2019). “Meclis-i Mebusan Bütçe Görüşmelerinde Salgın Hastalıklarla İlgili Tartışmalar ve Öneriler (1914-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi, OSMED* 5(8) ss.70-92.
- Yıldırım, N. (2010). İstanbul’un Sağlık Tarihi, Sağlık Teşkilatı- Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele, Koruyucu Sağlık Kurumları- Hastaneler-Tıp Eğitimi, Düzey Matbaacılık, İstanbul
- Yılmaz, Ö. (2017), “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI (1), ss.23-55.
- Yılmaz, Ö. (2017). “Veba, Kolera ve Salgınlar: Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas*, 5(1), ss.172-200

EKLER

EK.1

Bayezid sancağında Diyadin kazası merkezi ile bazı köylerini etkisi altına alan Veba-i Bakarı (Sığır Vebası) hastalığının önlenmesi adına alınması gereken tedbirler için bir baytar zabıtının bölgeye gönderilmesi Diyadin kazasında bulunan Süvari Yirminci Alay Miralayı İbrahim Bey'e tebliğ olunmuş iken İbrahim Bey'in gereğini yerine getirmediğinden ve hastalığın şiddetle yayıldığından bahisle durumun Sıhhiye Nezareti'ne rapor edildiği ve bunun üzerine gereğinin yapılması husunda

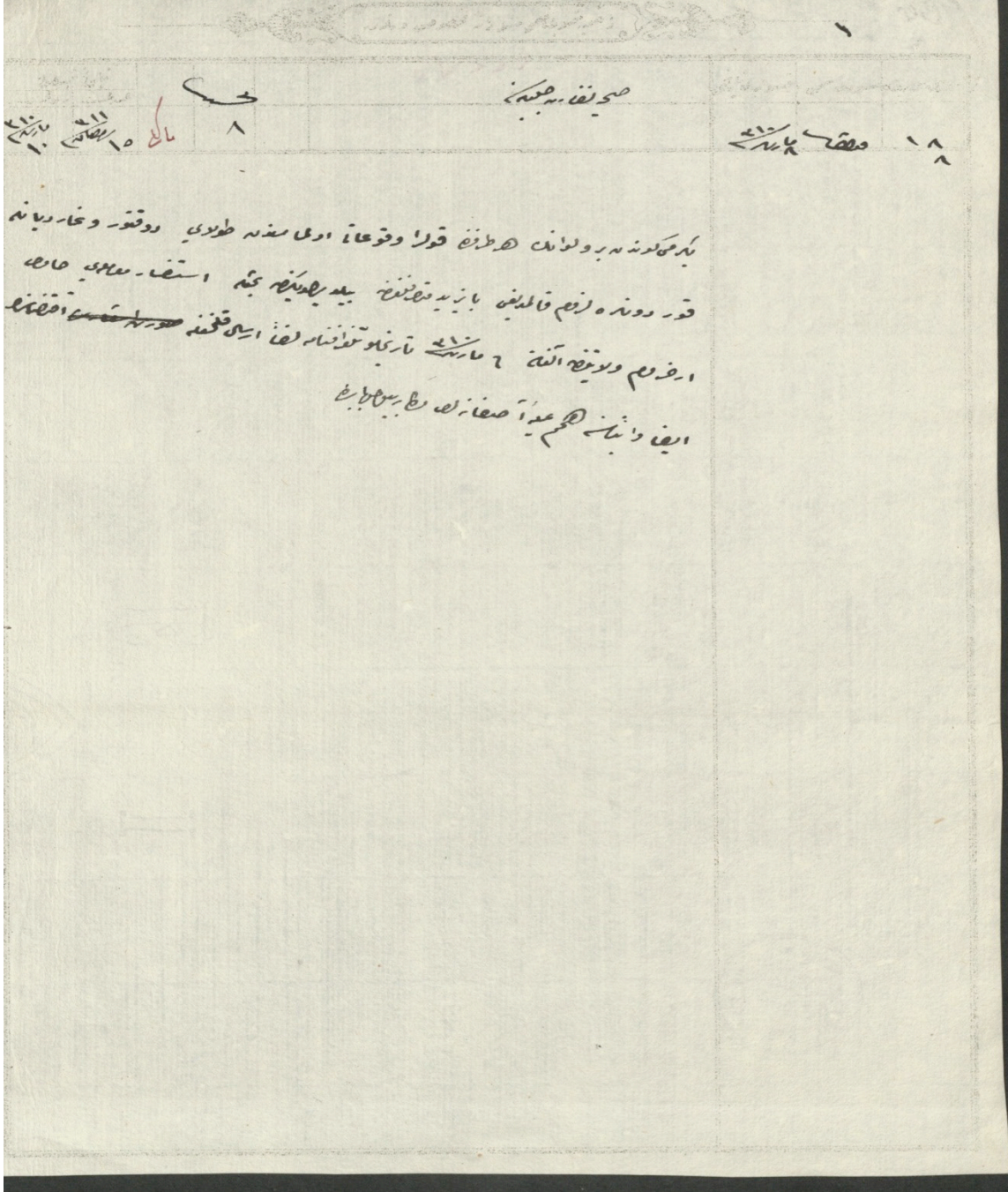

DH.MKT.01808.00049.001

DH.MKT.1808/49_1/ 2 B.1308/30 Kânûn-i Sâni 1306/11 Şubat 1891

EK.2

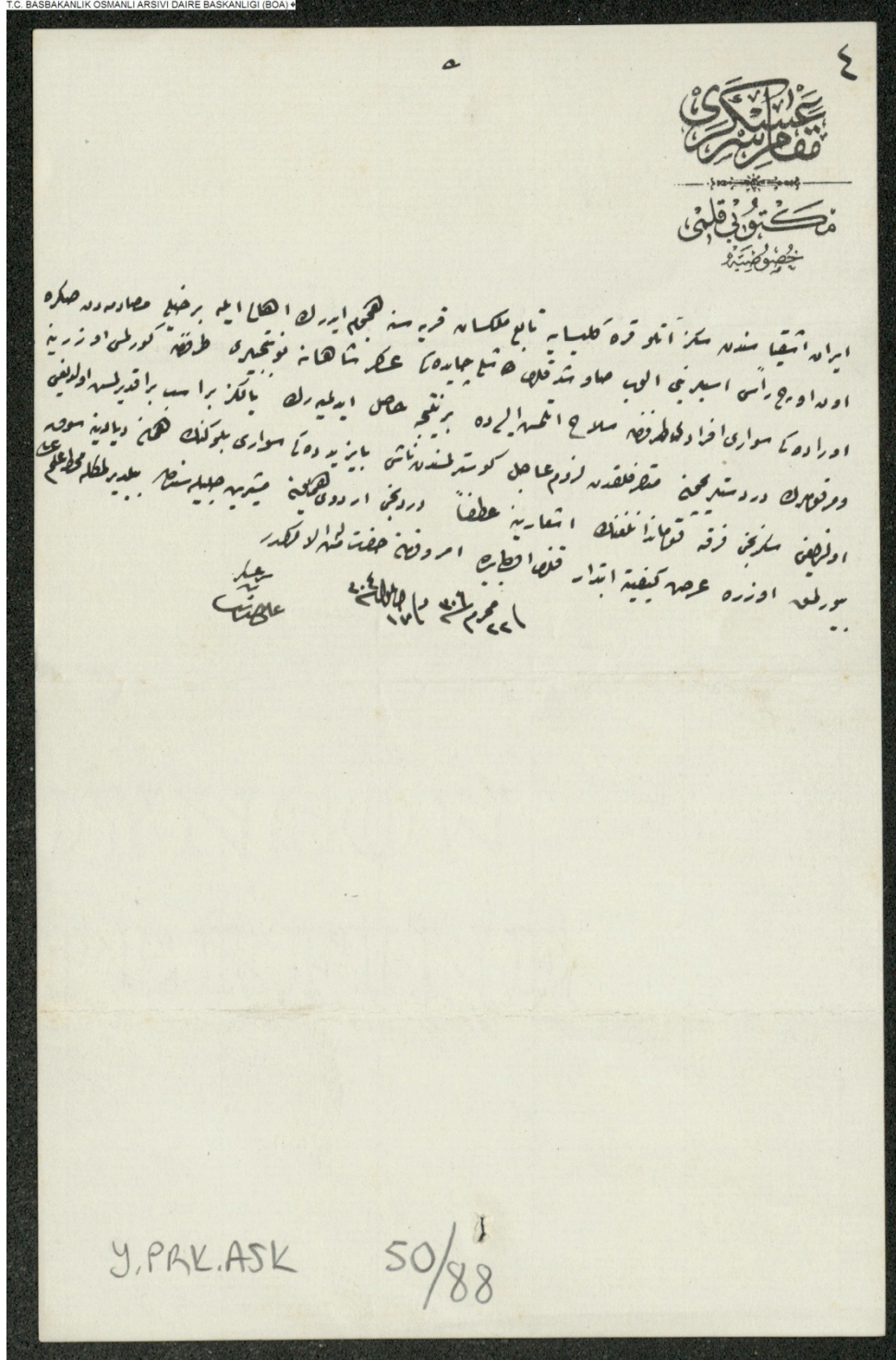
Yirmi günden beri livanın her tarafında kolera vukuatı olmamasından dolayı doktor ve gardiyanlı kordonlara ihtiyaç kalmadığının Bayezid mutasarrıflığından bildirildiğine dair Sihhiye Nezareti'ne gönderilen 15 Ramazan 1311/10 Mart 1310/22 Mart 1894 tarihli tahrirat

DH.MKT.219/10/1_2

EK.3

İran eşkiyasından sekiz atlının Karakilise'ye tabi Mülksan) köyüne hücum ederek ahali ile bir hayli çarpışmadan sonra on üç tane atlarını alıp savuştukları, Taşlıçay daki asker nöbetçileri tarafından görülmeleri üzerine oradaki süvariler tarafından atılmış ise de bir netice alınamadığı ve eşkiyanın yakalanması için Bayezid'deki süvari bölüğünün hemen Diyadin'e sevk olduğuna dair 22 Muharrem 1306/17 Eylül 1304/ 22 Eylül 1888 tarihli tahrirat

Y.PRK.ASK.00050.00088.001